

Ганна Клименко

Аспірантка 2 року навчання освітньо-наукової програми
«Історія та археологія»
Докторської школи ім. Юхименків
Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
Мистецький арсенал, керівниця відділу освітніх програм
ho.klymenko@ukma.edu.ua

ВАЖЛИВІСТЬ ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННЯ ТА УЯВЛЕНЬ МЕШКАНЦІВ МОДЕРНОГО МІСТА

У своїй розвідці про популярну культуру Російської імперії та Радянського Союзу Річард Стайтс наводить метафору ніжної квітки високої культури, що росте на поживному ґрунті низької, народної культури. Цей поділ, на думку Стайтса, транслюється в уявленні дослідників і на популярну міську культуру, котра поєднала у собі елементи одночасно «низьких» смаків та певної штучності міського середовища, що навмисно дистанціюється від народного побуту. Стайтс намагається розвінчати ці стереотипні уявлення і довести, що всяка культура має природній характер, відображає важливі тенденції та уявлення, що побутують у суспільстві, поза поділом на рівні і «якість»¹. Саме популярну культуру автор вважає ключем для розуміння того, про що думала і чим займалася велика частина населення у вільний

¹ Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 1–2.

час. Однак, це поняття пережило певну трансформацію, котра відбувалася паралельно з поступовим відкриттям тих методологічних можливостей, що їх надає історичу дослідження популярних медій та культурних практик доби.

Одним з піонерів дослідження популярної культури серед істориків є Пітер Берк, а класичною історіографічною працею цього напрямку — його розвідка «Популярна культура у ранньомодерній Європі» 1978 року (*Popular Culture in Early Modern Europe*). Берк визначає популярну культуру як таку, що притаманна селянам та ремісникам. Коментуючи це визначення, Річард Стайтс справедливо зазначає, що для модерної історії міст Російської імперії, Північної Америки та Європи це визначення не працює. За рахунок урбанізації, індустріалізації, більшої мобільності населення, комерціалізації та низки інших соціальних явищ, котрі з'явилися у цю добу, змінюється і саме поняття популярної культури². Стайтсу більше імпонує визначення іншого автора. Реймонд Уїлліамс, теоретик культури і письменник, представник британської «нової лівиці», вводить поняття популярної культури як *створеної людьми для себе*³, на протизвагу поняттю «низькоякісного культурного продукту» або «масового культурного продукту». Перевага цього визначення в тому, що воно відмовляється від оціночного судження та надає агентності споживачу, творцю, розповсюдженню. До того ж, воно не має такої жорсткої прив'язки до певної доби та її соціальних категорій, як визначення Берка.

² Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 1.

³ Raymond Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society* (New York: Oxford University Press, 1983), 180.

Англомовна історіографія може запропонувати велику кількість прикладів розвідок популярної культури як XIX, так і XVIII і навіть XVII століть. Певна річ, такі праці зазвичай стосуються чи-то Франції доби Просвітництва, чи-то ранньомодерної Італії та Німеччини. Разом з тим, розвідки про популярну культуру України обережно ступили поки лише на поле модерної історії. Це обумовлено багатьма чинниками, серед яких рівень грамотності та соціальне становище міського населення на українських теренах XVII та XVIII ст. грають не останню роль.

Саме у другій половині XIX та на початку XX ст. в українських містах Російської імперії формуються передумови для розширення аудиторії та функціоналу популярних медій. Зокрема, російський письменник та дослідник читання та грамотності в імперії Ніколай Рубакін виділяє категорію утилітарного читача як характерного для цього періоду⁴, тобто того, хто читає для отримання практичного знання. Тоді ж з'являється розважальна «бульварна» література, якій присвячені дослідження Луїз Макрейнолдс⁵ і Лори Енгельстайн⁶. Наступним важливим питанням є фінансова спроможність купувати розповсюджену друковану продукцію, пресу, відвідувати театральні постановки, оперету. Також постає питання наявності вільного від роботи

⁴ Damiano Rebecchini and Raffaella Vassena, eds., *Reading in Russia: Practices of Reading and Literary Communication, 1760–1930* (Milan: Ledizioni, 2014), 12.

⁵ Louise McReynolds and Joan Neuberger, eds., *Imitations of Life* (Durham, NC: Duke University Press, 2001), X, 338.

⁶ Laura Engelstein, *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin-de-Siècle Russia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992), xiii, 461.

часу, коли можна було розважатися, читати пресу чи відвідувати заходи, адже популярна культура не дарма також називається часто *leisure culture*. За сукупністю цих чинників саме модерна доба найбільш надається до дослідження популярної культури українських міст. Зрештою, саме у цей час з'являються нові способи розповсюдження інформації у міському середовищі з одного боку, та інтерес до «цивілізування» мас і поширення інформації з іншого.

Існує декілька розвідок історії Києва у розрізі дослідження популярної культури: праця Майкла Гемма (Hamm, *Kiev: A Portrait*, 1993), Тетяни Водотики (Водотика, *Історія повсякдення Києва*, 2010), збірка «Живучи в модерному місті: Київ кінця XIX — середини XX століть» (за упорядкування О. Бетлій, К. Дисси, О. Мартинюк, 2016). Ці праці яскраво демонструють, що модерне міське повсякдення часто регламентувалося та регулювалося окремими елементами популярної культури. Зокрема, дуже впливовими були такі фактори як мода, тренди, гарний тон, прогресивність, пристойність того чи того явища.

Дослідження популярної культури також створює можливість надати голос тим, кого ми зазвичай не чуємо у джерелах особового походження. Це може стосуватися не лише станової приналежності, але й гендеру, оскільки часто організацією побуту та домашнього простору займалася саме жінка і більшість «порадників» про батьківство, домашнє господарство та правила гарного тону були створені саме для жінок. Вже згадуваний нами Річард Стайтс стверджує, що через дослідження популярної культури можна дізнатися про ставлення тих містян, чії свідчення вкрай рідко фіксуються у що-

денниках та мемуарах, до міста, держави, нації, родини, грошей, іноземців, меншин, мистецтва та «системи»⁷.

Разом з тим, популярна культура — це не зовсім дзеркало чи потаємна шпарина у світ «середнього» класу чи навіть людей, що були на маргінесі міського середовища. Вона радше стає інструментом оприявлення власних емоцій, створення власної оповіді. Наративи, у котрі вписували ті чи ті явища, щоб зрозуміти, визначити своє ставлення, інколи апропріювати або вплести у власну життєву історію. Не випадково, важливим елементом досліджень популярної культури нерідко стають пісні, міські або «жорстокі романси» — тужлива тональність, емоційна заангажованість виконавця та поціновувача демонструє нам не просто погляди на те чи інше явище, а й місце цього явища у житті оповідача⁸.

Джерела для дослідження популярної культури часто містять у собі емоційні збудники, котрі тогочасними споживачами «високої культури» вважалися «недостойними», «низькими». Еротизм, гумористичний елемент, жах (або таємниця) були, напевно, найбільш важливими естетичними категоріями такого культурного продукту. На них базувалася як популярність, так і наративні елементи, котрі використовувалися у заголовках газет, текстах бульварної прози, візуальних елементах карикатур, анекдотах, міському фольклорі.

Отже, якщо популярна культура не відображає погляди людей минулого буквально, «як воно було насправді», то чим вона може бути корисна історичу?

⁷ Richard Stites, *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 2.

⁸ Тамара Гундорова, «Романс як архетип київського модерністського тексту», у *Київ і слов'янські літератури: збірник* (Київ: Темпора, 2013), 217–234.

Досліджуючи інтелектуальну історію науки, медицини, історик занурюється у них, як у сфери знання, професійні області, відокремлені від «дилетантів». Однак, соціокультурні процеси межі ХІХ та ХХ ст., що мали місце у великих українських містах, призводили до розповсюдження термінів, професійного знання та жаргону поза вузьким колом «втаємничених». Саме популярна культура слугувала медіатором, за посередництвом якого професійний жаргон, вузькоспеціальне знання, навіть важливі філософські та мистецькі концепти потрапляли до тих, хто не мав доступу до першоджерела⁹. Так, наприклад, критики Анастасії Вербицької, авторки популярних любовних романів межі століть, казали, що у її голові змішався Ніцше, теорія Дарвіна, популярні криміналістичні теорії і концепції, расова теорія та євгеніка. І, звісно ж, усе новозасвоєні концепти вона із задоволенням виливала на сторінки своїх книжок¹⁰. Критики вбачали в цьому ознаку графоманії. Дослідники популярної культури — важливий документ епохи, показник поліфонічності та еkleктичності поглядів цього часу.

Дослідження історії медицини досить добре демонструє, як проникнення знання у маси, хай почасти і у викривленому або видозміненому вигляді, могло перетворитися на практику, адже саме так народжується самолікування.

⁹ Michael Stolberg, “Medical Popularization and the Patient in the Eighteenth Century,” in *Cultural Approaches to the History of Medicine: Mediating Medicine in Early Modern and Modern Europe*, ed. Willem de Blécourt and Cornelia Osborne (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003), 89–107.

¹⁰ Laura Engelstein, *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin-de-Siècle Russia* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992), 403.

Трохи менш очевидними, але не менш цікавими прикладами перетворення дискурсу у практику, є погляди на родину, гендер та сексуальність, котрі ставали для містян особистим моральним кодексом і нормативністю, а невдоволення чужинцями — на ненависть, іншування, побутовий расизм і ксенофобію. Тим паче, поживавлене політичне життя цього періоду до цього спонукало. Популярна культура, як медіатор, може бути посередником між професійним знанням та «дилетантами», високою культурою та ширшою публікою, локальними політичними змаганнями та містянами, суспільно важливою дискусією, соціальними змінами та громадою. Це допомагає відійти від уявлення про дистрибуцію інформації і понять «згори донизу» і побачити ті неочевидні зв'язки всередині суспільства, котрі не були зав'язані на жорстку станову систему. Почуте у публічному просторі, прочитане у газеті, висвітлене у новій театральній постановці чи романі, що по частинах виходив на шпальтах газети, ставало важливою частиною побуту, політичних переконань, спілкування з друзями, родиною, колегами, визначало ті характерні риси міського повсякдення, що відрізняли його від інших спільнот.

Bibliographic References

- Engelstein, Laura. *The Keys to Happiness: Sex and the Search for Modernity in Fin-de-Siècle Russia*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992.
- Hundorova, Tamara. "Romans yak arkhetyv kyivskoho modernist-skoho tekstu." U *Kyiv i slovianski literatury: zbirnyk*, 217–234. Kyiv: Tempora, 2013.

- McReynolds, Louise, and Joan Neuberger, eds. *Imitations of Life*. Durham, NC: Duke University Press, 2001.
- Michael F. Hamm, *Kiev: A Portrait, 1800–1917* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993).
- Rebecchini, Damiano, and Raffaella Vassena, eds. *Reading in Russia: Practices of Reading and Literary Communication, 1760–1930*. Milan: Ledizioni, 2014.
- Stites, Richard. *Russian Popular Culture: Entertainment and Society since 1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Stolberg, Michael. “Medical Popularization and the Patient in the Eighteenth Century.” In *Cultural Approaches to the History of Medicine: Mediating Medicine in Early Modern and Modern Europe*, edited by Willem de Blécourt and Cornelia Osborne, 89–107. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003.
- Vodotyka, Tetiana. *Istoriia povsiakdennia Kyieva: pochatok XX stolittia* (Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2010).
- Williams, Raymond. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press, 1983.
- Zhyvuchy v modernomu misti: Kyiv kintsia XIX — seredyny XX stolit.* Uporiad. O. Betlii, K. Dysa, O. Martyniuk. Kyiv: Dukh i litera, 2016.

H. Klymenko

USING POPULAR CULTURE FOR THE STUDY
OF EVERYDAY LIFE AND COMMON PERCEPTIONS
OF THE MODERN CITY POPULATION